

Mirosław Jankowiak

Instytut Słowiański, Akademia Nauk Republiki Czeskiej

Praga

mirek.jankowiak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6212-1463>

Z badań nad łotewską leksyką gwarową

R e c e n z j a

Benita Laumane, *Zvejasrīku nosaukumi Latvijas piekrastē*
[Nazwy narzędzi połowowych na wybrzeżu łotewskim], Liepāja:
Liepājas Universitāte, Kurzemes Humanitārais institūts, 2019,
507 ss.

W 2019 roku ukazała się na Łotwie kolejna monografia Benity Laumane pt. *Zvejasrīku nosaukumi Latvijas piekrastē* [Nazwy narzędzi połowowych na wybrzeżu łotewskim] (Laumane, 2019). Jest to kolejna publikacja badaczki prezentująca nazwy związane z przyrodą i funkcjonowaniem człowieka, występujące w odmianie standardowej języka łotewskiego, jego gwarach oraz folklorze. W ostatnich latach światło dzienne ujrzały już następujące książki: *Smalki lija zelta lietus. Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā I* [Złoty deszcz padał łagodnie. Nazwy zjawisk przyrodniczych w języku łotewskim I], Liepāja 2005; *Jūra latviešu valodā un folklorā: etnolingvistiskais aspekts* [Morze w języku i folklorze łotewskim: aspekt etnolingwistyczny], Liepāja 2013 (por. rec. Biesiadowska-Magdziarz, 2013) oraz *Vēju un vētru grāmata*.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2021.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk]

Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā II [Księga wiatru i burzy. Nazwy zjawisk przyrodniczych w języku łotewskim II], Liepāja 2015 (Laumane, 2005, 2013, 2015).

Monografia składa się z dwóch zasadniczych części – opisu semantycznych grup leksemów oraz analizy językowej. Badaczka opracowała słownictwo związane z szeroko rozumianym rybołówstwem – tradycyjnym połowem ryb, ukazując nie tylko aspekt semantyczny, ale również geograficzny oraz funkcyjny leksemów. Autorka skupiła się na wyrazach związanych z rybołówstwem przybrzeżnym bez uwzględniania połowów na otwartym morzu, które zostały omówione we wcześniejszych pracach (Laumane, 1973, 1996). Materiał źródłowy stanowi słownictwo zebrane przez badaczkę w wioskach rybackich od Ainaži (położonych przy granicy z Estonią) poprzez szereg miejscowości znajdujących się nad Zatoką Ryską i Morzem Bałtyckim, po wsie położone po litewskiej stronie granicy (Sventāja, Palanga, Nida) – 560 km wybrzeża i łącznie prawie 60 punktów przebadanych w latach 1963–1974 oraz w roku 1995 i 2000. Zebrane w trakcie ekspedycji słownictwo ogólne, gwarowe i profesjonalne zostało uzupełnione o opublikowane i nieopublikowane materiały: fiszki hasel gwarowych, słowniki z okresu od XVII do XXI wieku, literaturę specjalistyczną, prace historyków, etnografów itd. Badaczka zebrała w swojej publikacji łącznie około 1500 leksemów (ukazując ich postać hasłową, warianty fonetyczne i morfologiczne, geografii i frazeologię).

Wybór takiego tematu dla monografii w przypadku Łotwy nie jest czymś zastanawiającym – ziemie te od setek lat związane były z Morzem Bałtyckim i rzeką Dźwiną, a rybołówstwo zawsze stanowiło ważny aspekt życia gospodarczego i społecznego Łotyszów.

Łotewska badaczka opisała i ukazała materiał w ramach grup tematycznych. Rozdział pierwszy (*Jūras zveja un zvejasriki* [Rybołówstwo morskie i sprzęt połowowy]) jest najobszerniejszy i liczy prawie 250 stron. W tej części monografii badaczka scharakteryzowała grupy tematyczne związane z przybrzeżnym rybołówstwem morskim i nazwami sprzętu do połowów ryb. Są to zarówno wyrazy ogólne, znane w języku łotewskim (tj. potwierdzone w słownikach) od wieku XVII, np. *zvejot* ‘łowić’, *zveja* ‘połów’, *zvejnieks* ‘rybak’, jak i wyrazy późniejsze, utworzone od tychże: *zvejošana* ‘łowienie’, *zvejniecība* ‘rybołówstwo’, *zvejotājs* ‘rybak’ i in. Z drugiej strony mamy warianty lokalne znaczeń tychże leksemów, np. *zvejs* / *zvejš* ze znaczeniem ‘połów, łowienie’ zanotowane u wybrzeża Zatoki Ryskiej oraz ze znaczeniem ‘rybak’ na obszarze zachodniej Kurlandii. Od leksemów ogólnych z czasem utworzono kolejne wyrazy, np. ogólnołotewskie *zveja* ‘połów’ stało się podstawą do utworzenia takich słów, jak *nakts zveja* ‘połów nocny’, *ziemas zveja* ‘połów zimą’, *selgas zveja* ‘połów na otwartym morzu’ czy *vadu zveja* ‘połów z wykorzystaniem niewodu’. Autorka ukazała także podobieństwa i różnice pomiędzy słownictwem ogólnym i profesjonalnym związanym z połowem ryb. Wśród regionalizmów wymienia m.in. *kaut zivis* ‘łowić rybę na haczyk’ (zachodnia Kurlandia) czy *rušāt* ‘łowić ryby późną jesienią’

(północno-zachodnie wybrzeże Vidzeme¹). W trakcie ekspedycji terenowych Benita Laumane zanotowała również wyrazy nacechowane ekspresyjnie, np. *lašu karalis* ‘król łososia’. Wyrazy takie były niegdyś wykorzystywane w łotewskim języku literackim jako poetyzmy, ale obecnie nie są w użyciu.

Przy każdym słowie ogólnym autorka podaje znaczenie, opis, geografę, etymologię, przykłady użycia zanotowane w trakcie badań terenowych czy w słownikach, postaci ogólne, gwarowe, zanotowane w źródłach pisanych, formy pochodne oraz czasami dodatkowe informacje ukazujące aspekt kulturowy i historyczny.

W rozdziale drugim (*Zvejas piederumi* [Sprzęt do połowu ryb]) badaczka omawia różne typy narzędzi służących do połowu ryb, jak rodzaje haczyków, np. utworzonych od hiperonimu *āķis* ‘haczyk’. W społeczności mocno związanej z rybołówstwem (morskim i rzeczny) szybko powstały kolejne leksemy uszczegóławiające: *lašu āķis* ‘haczyk na łososia’, *mencu āķis* ‘haczyk na dorsza’, *zužu āķis* ‘haczyk na węgorza’. Leksem *āķi* ‘haczyki – w liczbie mnogiej’ znany jest ze słowników języka łotewskiego już w XVII wieku. Oprócz leksemu *āķis* kolejnym wyrazem ogólnołotewskim jest *ūdas* z kilkoma wariantami gwarowymi (*ūdes*, *ūdi*, *ūdras*) ‘sznurek z haczykiem’, również znany ze słowników XVII-wiecznych. Ponadto wykształciła się cała grupa leksyki odnosząca się do typów haczyków oraz do procesów związanych z ich użyciem: *kabināt*, *apdurt āķus*, *apkabināt* ‘zaczepić, założyć na haczyk’, *apspraust* ‘przypiąć’ i in. W przypadku zachodniej Kurlandii mamy także szereg dialektyzmów: *apstrigtot*, *apstrigstot*, *apstriegt āķus* ‘zawiesić przynętę’.

W rozdziale drugim badaczka analizuje także leksykę związaną ze sprzętem do kłucia (np. *žebērklis* ‘włócznia na ryby, oścień’), rybackimi koszami i pułapkami (np. *murds* ‘kosz rybacki’, *kurvis* ‘kosz’, *venteris* ‘pułapka na ryby, więcierz’), sieciami rybackimi (np. ogólne *tīkls* czy *jūras tīkli* ‘sieciami morskie’), niewodami (np. *vads* ‘niewód’, *vadot* ‘łowić przy pomocy niewodów’) oraz narzędziami połowowymi (np. *enkurs* ‘kotwica’, *boja* ‘boja’).

Trzeci rozdział publikacji traktuje o organizacji życia rybackiego (*Zvejas organizēšana* [Organizacja rybołówstwa]). Organizacje rybackie istniały na ziemiach łotewskich już w średniowieczu, czego przykładem jest chociażby gildia rybacka w Rydze powstała w 1403 roku. Badaczka omawia szereg nazw profesji związanych z rybołówstwem, jak *šķiperis* ‘szyper’, *kāj(e)nieks*, *puisis* ‘asystent, sługa’, *lencmanis*, *lences vīrs*, *lence* ‘rybak, który pozostaje na wybrzeżu z końcem liny holowniczej’, *tīklu zvejnieks* ‘rybak sieciowy’, *selgas vīri* ‘rybak łowiący na otwartym morzu’, *pircējs*, *kupša*, *kupcis*, *kupča* ‘kupiec’. Handel rybami wymagał również wykształcenia szeregu słów określających ilość, miarę czy cenę, np. *kapa*, *kaps*, *šaka* ‘60 sztuk’, *puse* ‘połowa’, *simts* ‘100’.

¹ Liwonia, zwana też Liwlandią lub Inflantami Szwedzkimi – obszar położony na północ od rzeki Dźwiny.

Ostatni, czwarty rozdział (*Zivju apstrāde* [Przetwórstwo ryb]) jest najkrótszy i liczy zaledwie kilkanaście stron. Autorka scharakteryzowała w nim terminologię dotyczącą techniki oraz sposobów obróbki i przetwarzania ryb: *sālītas zivis* ‘ryby solone’, *kaltētas* ‘ryby suszone (na słońcu lub wietrze)’, *kūpinātas* ‘ryby wędzone’, proces obróbki: *kārnīt, post, ķidāt, ķīķēt* ‘czyścić, patroszyć rybę’ i in. Badaczka podkreśla, że słownictwo nazywające przetwórstwo ryb jest nie tylko liczebnie bogate, ale również zróżnicowane. Jako przykład podaje czasownik określający ‘czyszczenie ryb’, gdzie dla XVII wieku zanotowano m.in. następujące leksemy: *kārnīt, post / puost, ķidāt, ķīķēt* oraz *pucēt*.

Drugą część monografii stanowi rozdział opisujący leksykę (*Leksikas raksturojums* [Opis leksyki]). Badaczka skupiła się w tym rozdziale na lingwistycznej charakterystyce słownictwa ogólnego i gwarowego z punktu widzenia fonetyki, gramatyki, a także etymologii i zasięgu geograficznego. Ukazane zostały m.in. następujące procesy fonetyczne: ubezdźwięcznienie nagłosowych spółgłosek dźwięcznych (*b : p, g : k*), np. *blote : plote, burga : purga*; występowanie miękkiego *r* w nagłosie, np. *ŗūcināt* ‘wędzić (rybę)’ czy alternacja nagłosowych *m : n*, np. *mazgs : nazgs* ‘zaczep, węzeł’. Cechy te są nierzadko typowe dla dialektu liwońskiego czy gwar kurlandzkich, gdzie można dopatrywać się wpływów języków bałtofińskich. W przypadku gramatyki można zwrócić uwagę np. na oboczności i wahania w zakresie kategorii rodzaju: *murds / murda, zveja / zvejs* czy nazwy wykonawców czynności lub zawodów, tworzone przy pomocy sufiksów *-ējs, -ēja* (sporadycznie *-ājs, -āja*), oraz *-tājs, -tāja, -nieks, -niece, -īķis*. Zdecydowana większość słownictwa związanego z rybołówstwem ma pochodzenie bałtyckie. W przypadku germanizmów są to przede wszystkim wyrazy związane z żeglowaniem i nawigacją. Więcej germanizmów autorka zanotowała w mowie rybaków Rygi i Kurlandii, co wskazuje na wielowiekowe kulturowe i historyczne relacje łotewsko-niemieckie. Poza germanizmami badaczka wylicza jeszcze zapożyczenia z języków bałto-fińskich (głównie z estońskiego i liwskiego) oraz niewielką grupę lituanizmów i jeszcze mniejszą sławizmów (wybrzeże Kurlandii), w tym kilka rusycyzmów na wybrzeżu Vidzeme oraz wzdłuż rzeki Dźwiny.

Prezentowana monografia niewątpliwie jest bardzo szczegółowym źródłem wiedzy o słownictwie z zakresu przybrzeżnego rybołówstwa morskiego i stanowi doskonałe uzupełnienie badań historyków i etnologów. Benita Laumane wykorzystwała nie tylko swoje obszerne materiały zebrane w trakcie ekspedycji terenowych, ale również słowniki, publikacje historyczne, etnograficzne, materiał folklorystyczny, czego rezultaty są doskonale widoczne przy opisach analizowanych leksemów. Publikację charakteryzuje bardzo dobry poziom naukowy oraz wysoka precyzja analizy zbieranego przez wiele lat materiału.

Na uwagę zasługuje atrakcyjna szata graficzna monografii, wzbogacona o rysunki i zdjęcia przyrządów służących do połowu ryb (np. typy haczyków, niewodów itd.) oraz mapy ukazujące zasięg występowania konkretnych leksemów. Całości

dopełniają cytaty zaczerpnięte z różnego rodzaju źródeł. W aneksie autorka zawarła spis użytych w pracy skrótów a także indeks leksemów, gdzie umieszczono dodatkowe informacje dotyczące zapożyczeń oraz odniesień do innych języków: języka pruskiego, języków bałto-fińskich (estońskiego i liwskiego), języków słowiańskich (rosyjskiego, polskiego (kaszubskiego)), germańskich (niemieckiego, angielskiego, szwedzkiego). Dalej znajduje się obszernie streszczenie w językach łotewskim, angielskim oraz niemieckim. Monografię zamyka 16 fotografii ukazujących pracę rybaków oraz narzędzia wykorzystywane do połowu i obróbki ryb.

Bibliografia

- Biesiadowska-Magdziarz, B. (2013). Benita Laumane, *Jūra latviešu valodā un folklorā: etnolingvistiskais aspekts* (Morze w języku i folklorze łotewskim: aspekt etnolingwistyczny), Liepājas Universitāte, Kurzemes Humanitārais institūts, Liepāja 2013, ss. 403. *Acta Baltico-Slavica*, 37, 617–619. <https://doi.org/10.11649/abs.2013.044>
- Laumane, B. (1973). *Zivju nosaukumu latviešu valodā*. Zinātne.
- Laumane, B. (1996). *Zeme, jūra, zvejvietas: Zvejniecības leksika Latvijas piekrastē*. Zinātne.
- Laumane, B. (2005). *Smalki lija zelta lietus: Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā 1*. Liepājas Pedagoģijas akadēmija.
- Laumane, B. (2013). *Jūra latviešu valodā un folklorā: Etnolingvistiskais aspekts*. Liepājas Universitāte, Kurzemes Humanitārais institūts.
- Laumane, B. (2015). *Vēju un vētru grāmata: Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā 2*. Liepājas Universitāte, Kurzemes Humanitārais institūts.
- Laumane, B. (2019). *Zvejasriku nosaukumi latvijas piekrastē*. Liepājas Universitāte, Kurzemes Humanitārais institūts.

Z badań nad łotewską leksyką gwarową

R e c e n z j a

Benita Laumane, *Zvejasriku nosaukumi latvijas piekrastē*
[Nazwy narzędzi połowowych na wybrzeżu łotewskim], Liepāja:
Liepājas Universitāte, Kurzemes Humanitārais institūts, 2019, 507 ss.

Streszczenie

Tekst stanowi recenzję książki pt. *Zvejasriku nosaukumi latvijas piekrastē* [Nazwy narzędzi połowowych na wybrzeżu łotewskim], napisanej przez łotewską lingwistkę

z Lipawy, Benitę Laumane. Badaczka wydzieliła w monografii dwie podstawowe części. W pierwszej, z podziałem na grupy tematyczne, opisała słownictwo związane z przybrzeżnym rybołówstwem morskim (1. Rybołówstwo morskie i sprzęt połowowy; 2. Sprzęt rybacki; 3. Organizacja życia rybackiego; 4. Przetwórstwo ryb). Część druga poświęcona została charakterystyce językowej omawianych leksemów (fonetyka, gramatyka, etymologia, zasięg geograficzny).

Słowa kluczowe: język łotewski; dialekty łotewskie; leksyka; leksyka z zakresu rybołówstwa

From the Research on Latvian Dialectal Lexis

R e v i e w

Benita Laumane, *Zvejasriku nosaukumi latvijas piekrastē*
[Names of Fishing Gear on the Latvian Coast], Liepāja: Liepājas Universitāte,
Kurzemes Humanitārais institūts, 2019, 507 pp.

Abstract

This article is a review of the work entitled *Zvejasriku nosaukumi latvijas piekrastē* [Names of Fishing Gear on the Latvian Coast], written by the Latvian linguist from Liepāja – Benita Laumane. The study consists of two major parts. The first one, divided into thematic sections, presents the vocabulary related to coastal sea fishing (1: Sea fishing and fishing gear; 2: Hook gear; 3: The organisation of fishing; 4: Fish processing). The second part is devoted to the linguistic characteristics of the lexemes under discussion (phonetics, grammar, etymology, geographical extent).

Keywords: Latvian language; Latvian dialects; lexis; fishing vocabulary

Dr Miroslaw Jankowiak holds a PhD in linguistics; he works at the Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences in Prague; PhD thesis – 2008, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. He is the author of several monographs and articles in the field of linguistics (Belarusian dialects, North Borderland Polish, Baltic-Slavic linguistic borderland) and cultural studies.

Bibliography (selected): *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krasławskim: Studium socjolingwistyczne* [Belarusian subdialects in Latvia, Krāslava region: A soci-

olinguistic study], Warszawa (Warsaw) 2009; (with N. Barszczewska), *Dialektologia białoruska* [Belarusian dialectology], Warszawa (Warsaw) 2012; *Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów* [Contemporary Belarusian subdialects in Latvia: A description and selection of texts], Praha (Prague) 2018; B. M. Курцова, H. A. Снiрiрова, M. Jankowiak, M. Ostrówka (eds.), *Białorusko-polskie stosunki kulturowo-językowe: Historia i współczesność* [Belarusian-Polish cultural and linguistic relations: Past and present], Minsk 2016; I. Grek-Pabisowa, M. Ostrówka, M. Jankowiak, *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej* [A dictionary of the spoken Polish of the North-Eastern Borderland, preprint], Warszawa (Warsaw) 2017; M. Jankowiak, M. Vašíček (eds.), *Slovanské dialekty v jazykovém kontaktu: Nářeční lexikum v pomezních oblastech v minulosti a současnosti* [Slavic dialects in contact: Dialectal vocabulary in borderland areas in the past and present], Praha (Prague) 2020.

Correspondence: Miroslaw Jankowiak, Institute of Slavonic Studies, Czech Academy of Sciences, Prague, e-mail: mirek.jankowiak@gmail.com

Support of the work: This work was supported by core funding for statutory activities of the Institute of Slavonic Studies, Czech Academy of Sciences.

Competing interests: The author is a reviewer for this journal, but has not reviewed any texts in this volume.

Publication History: Received: 2020-12-29; Accepted: 2021-07-20; Published: 2021-12-21.